

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26326>

Please be advised that this information was generated on 2020-09-30 and may be subject to change.

OVER DE NAAM VAN DE GODIN NEHALENNIA

1. DE KWESTIE VAN DE SPELLING (DOOR J. E. BOGAERS)

Nadat in 1970 en 1971 talrijke aan Nehalennia gewijde altaren en beelden aan het licht zijn gekomen uit de Oosterschelde bij Colijnsplaat, op het gebied van de gemeente Zierikzee ¹⁾, is de aandacht opnieuw gevestigd op de vraag naar de betekenis van de naam Nehalennia ²⁾. Deze godin uit de Romeinse tijd was voorheen enkel bekend van altaren en beelden die in 1647 en later ontdekt zijn aan de kust bij Domburg, alsmede van een tweetal altaren uit Keulen-Deutz, die in de laat-Romeinse tijd secundair verwerkt zijn bij de bouw van een castellum aan de oostelijke oever van de Rijn. In het probleem van de naam Nehalennia, die alleen voorkomt in inscripties op monumenten uit de bovenvermelde plaatsen ³⁾, hebben zich vanaf het midden van de 17de eeuw reeds velen verdiept.

Aangezien de opschriften uit de Oosterschelde enige nieuwe gegevens hebben verschaft aangaande de spelling van de naam van de godin, wordt hier eerst een overzicht gegeven van de verschillende vormen van deze naam.

Uit Domburg en Keulen ⁴⁾ zijn in totaal resp. 23 en 2 inscripties bekend die de naam min of meer volledig bevatten. De schrijfwijze *Nehalennia* komt daarin 14-maal voor (steeds in de dativus: -ae, eenmaal -e), *Nehalenia* twee keer, *Nehalaennia*, *Nehalen(nia)* en *N(eha-lennia)* eenmaal.

1) Zie vooral *Deae Nehalenniae* — Gids bij de tentoonstelling *Nehalennia, de Zeeuwse godin, Zeeland in de Romeinse tijd, Romeinse monumenten uit de Oosterschelde, Stadhuis Middelburg 17/6-29/8, Middelburg-Leiden 1971* [afk. : *Deae N.*].

2) S. Gutenbrunner, *Die germanischen Götternamen der antiken Inschriften*, Halle (Saale) 1936, 75-82; J. de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte* [I-II, 2de dr., Berlin 1956-1957] I, 315 v., § 539; *Deae N.*, 23 en 33 v.; Catharina Kannegieter, *Nehalennia - Lieve Vrouwe Bij De Zee*, *Zeeuws Tijdschrift* 21, 1971, 73-76.

3) Domburg : CIL XIII 8779 vv.; A. W. Byvanck, *Excerpta Romana* [afk. : ER] II, 's-Gravenhage 1935, 153 vv., nr. 236 vv.; Gutenbrunner, a.w. 222 v., nr. 83; Ada Hondius-Crone, *The Temple of Nehalennia at Domburg*, Amsterdam 1955, 22 vv. - Keulen : CIL XIII 8498 = ER II, nr. 1583; CIL XIII 8499 = ER II, nr. 1584. Beide monumenten zijn verloren geraakt. — Oosterschelde : *Deae N.*, 61 vv., waar bijna alle inscripties gepubliceerd zijn die in 1970 zijn opgevist.

4) Dat de spelling van de naam van de godin in de inscripties uit Keulen-Deutz „kaum unter dem Einfluss der Domburger Schreibweise steht“ (Gutenbrunner, a.w. 77), is zeer ongeloofwaardig, vooral na de ontdekkingen op de Oosterschelde. Het is daardoor wel heel duidelijk geworden dat uit de namen van de dedicanten geen conclusies mogen worden getrokken aangaande de inheemse bewoners van het gebied van de monding van de Schelde in de Romeinse tijd. Het ziet er naar uit dat allen die een altaar of een beeld voor de plaatselijke of liever regionale godin Nehalennia hebben opgericht, op een of andere wijze betrokken zijn geweest bij de scheepvaart en de handel in een gebied dat zich uitstreckte van het Rijnland (in de meest uitgebreide zin) tot Engeland, België en Frankrijk. Over de herkomst der dedicanten : *Deae N.*, 37 vv.

In de derde lettergreep treft men 20-maal een *-e-* aan, tegenover driemaal *-ae-*. Naast 18 keer *-nn-* op de overgang van de derde naar de vierde lettergreep komen slechts twee gevallen voor met *-n-* op deze plaats (*Nehalenia*)⁵⁾.

Tot de monumenten die van april 1970 tot en met juni 1971 uit de Oosterschelde zijn opgehaald, behoren zeker 35 altaren waarop de naam *Nehalennia* te lezen is; deze vorm komt — in overeenstemming met de gegevens uit Domburg en Keulen — verreweg het meeste voor. Daarnaast hebben we vijfmaal de schrijfwijze *Nehalenia*, vier keer *Nehalaennia* en eenmaal *Nehalaenia*, *Nehall[e?]nia*, *Nehal(e)nnia*, NEHALAENNIA (pl. IX, 1)⁶⁾ en NEIHALENNIA (pl. IX, 2)⁷⁾.

In de derde lettergreep vindt men 49-maal een *-e-* en zevenmaal *-ae-*. Tegenover 51 keer *-nn-* zijn slechts zes gevallen bekend van *-n-* op de overgang van de derde naar de vierde lettergreep (vijf keer *Nehalenia* en eenmaal *Nehalaenia*).

Met betrekking tot de spelling NEHALAENNIA en NEIHALENNIA, waarbij de plaats van de derde, resp. de vierde letter wordt ingenomen door de rechter helft van een H of een halve H⁸⁾, moet nog opgemerkt worden dat wellicht op meer monumenten uit de Oosterschelde NEIHAL te lezen is geweest. Op enkele altaren kan men ter plaatse van de H (?) tussen de twee verticale strepen een dwarsstreep zien die niet geheel aansluit op de linker verticale streep; wegens een beschadiging van het oppervlak van de steen tussen deze twee strepen is echter niet uit te maken of we hier met een H of met I H te doen hebben. In dergelijke gevallen is steeds aangenomen dat het een normale H betreft.

In verband met de vorm NEIHALENNIA, in het bijzonder de derde letter I, is het noodzakelijk te wijzen op een altaar (*ara cum aedicula*) van Lotharingse kalksteen dat in 1651 aan de kust bij Domburg ontdekt is en waarop o.a. een drietal in een ondiepe nis op een bank gezeten moedergodinnen of Matronae is afgebeeld (pl. IX, 3)⁹⁾. Dit monument is zwaar beschadigd bij de brand van de kerk te Domburg op 10 oktober 1848; in later tijd zijn de daarvan bewaard gebleven stukken tot een geheel verenigd. Het behoort thans tot het bezit van het Zeeuws Museum te Middelburg en is ondergebracht in de achterste crypt van de Abdij aldaar (pl. IX, 4)¹⁰⁾. In 1959 heeft schrijver dezes nog eens de aandacht gericht op de daarop voorkomende inscriptie en deze daarbij als volgt gelezen: NEHALE/NNINIS / [L(ibens)]

5) Dit overzicht wijkt op enige punten af van dat van Gutenbrunner, a.w. 77; diens transcriptie van de opschriften (222 v., nr. 83) is op verscheidene plaatsen onjuist.

6) Deae N., nr. 33; aan het linker einde van de dwarsstreep van het teken I bevindt zich een schreef.

7) Deae N., nr. 42 (op p. 77, onder nr. 42, is de transcriptie van de naam der godin onjuist en zijn de letters I I niet vermeld).

8) Vgl. CIL XIII/5 (index), p. 171; Gutenbrunner, a.w. 138 v.; J. L. Weisgerber, Die Namen der Ubier, Köln-Opladen, 1968, 147. — Een goede afbeelding van een dergelijk teken is te vinden in Gutenbrunner, a.w. 246, afb. 5: een altaar, gevonden te Godesberg en gewijd MATRONIS / ANDRVS/TEIHALABVS (CIL XIII 7995).

9) L. J. F. Janssen, De Romeinsche beelden en gedenksteenen van Zeeland, Middelburg 1845, 52-57 en pl. X: nr. 20; J. ab Utrecht Dresselhuis, De godsdienstleer der aloude Zeelanders, Middelburg 1845, 79 v., nr. 20; CIL XIII 8798; ER II, nr. 250; Hondius-Crone, a.w. 58 v., nr. 16. — In Gutenbrunner, a.w. is het slechts indirect vermeld (77, met n. 2; zie ook beneden n. 21).

10) Hondius-Crone, a.w. 59, afb. D.

m(erito)¹¹⁾. De eerste regel is echter in deze versie onvolledig. Een hernieuwd onderzoek¹²⁾ van het altaar heeft de volgende gegevens opgeleverd.

Het opschrift is niet alleen ernstig beschadigd, maar het ziet er ook naar uit dat sporen van sommige letters als gevolg van de restauratie zijn opgevuld met gips of een ander materiaal. Zekerheid over de juiste vorm van de oorspronkelijke tekst is wel niet meer te verkrijgen. Desondanks lijkt het niet onverantwoord, bij wijze van hypothese — die gebaseerd is op de huidige toestand van de steen en op in het verleden gemaakte tekeningen van de inscriptie — de volgende lezing voor te stellen, die uiteraard voor een gedeelte berust op zeer subjectief geïnterpreteerde indrukken: NEIHALE/N[N]INIŞ / [L(ibens)] M(erito).

R. 1,1 : de linker verticale streep van de N is niet (meer) zichtbaar.

2 : van de E zijn sporen te zien van de verticale streep en de schreven aan de uiteinden van de bovenste twee horizontale strepen¹³⁾.

4 : van de dwarsstreep van de H is geen spoor zichtbaar¹⁴⁾.

5 : de A heeft geen dwarsstreep.

6 : van de L zijn enkel de verticale streep en naar het schijnt een spoor van de schreef aan het uiteinde van de horizontale streep te zien; vgl. pl. IX, 3.

7 : van de E zijn zichtbaar de verticale streep en vermoedelijk de schreven aan de uiteinden van de bovenste en de onderste horizontale streep; vgl. pl. IX, 3.

R. 2,1 : van een eventuele N zijn slechts sporen van de twee verticale strepen te zien.

2 : van een tweede N is hoogstens een gedeelte van de linker verticale streep waar te nemen.

6 : wellicht is nog een spoor aanwezig van het bovenste gedeelte van een S; vgl. pl. IX, 3.

R. 3 : van een L en een M is thans niets meer te onderscheiden; zie echter pl. IX, 3 en CIL XIII 8798.

Indien men de lezing NEIHALE/NNINIS¹⁵⁾ aanvaardt, zijn de teksten van regel 1 en 2 gecentreerd geweest, zodat aan het begin en aan het einde van beide regels telkens een ongeveer gelijke ruimte vrij is gebleven.

Een bezwaar tegen de voorgestelde lezing van regel 1 is de grote spatie tussen resp. de derde en de vierde, en de zesde en de zevende letter (in beide gevallen 4,5 cm). Nochtans is er naar het schijnt geen reden om de derde letter r uit te breiden, b.v. tot een E¹⁶⁾. Tussen de letters 3 en 4, en 6 en 7, en na letter 7 kan moeilijk nog een letter toegevoegd worden; daarvoor lijkt onvoldoende ruimte beschikbaar te zijn.

11) J. E. Bogaers, *Nehalenninae, Nehalennia* 4, 1959, 42 vv. = *Berichten R.O.B.* 12-13, 1962-1963, 581 v.

12) Op instigatie van drs. J. E. Franken, Eindhoven.

13) Vgl. de lezing van Janssen, a.w. pl. X (= afb. 3), en die van H. Cannegieter en C. Zangemeister in CIL XIII 8798.

14) Zie echter de lezing van H. Cannegieter in CIL XIII 8798.

15) Vgl. voor de uitgang *-inae* de [Matronae] *Vacallinae Leudinae* uit Pesch, Kr. Schleiden (Gutenbrunner, a.w. 218, nr. 74); de *Nervinae* uit Bavai (Gutenbrunner, a.w. 223, nr. 85); de *Matronae [C]hanninae* uit Rohr, Kr. Schleiden (H. Nesselhauf-H. Lieb, *Bericht Röm.-Germ. Komm.* 40, 1959, 193, nr. 191).

16) Vgl. Ab Utrecht Dresselhuis, a.w. 80 : NEIHALI of NEIHALI.

De lezing NEIHALE is in overeenstemming met die van Janssen ¹⁷⁾ en niet in strijd met die van H. Cannegieter en C. Zangemeister ¹⁸⁾.

In de tweede regel zou men de naam van de dedicant verwachten, die in de voorgestelde versie ontbreekt. Zangemeister suggereert in CIL XIII 8798 dat daar het cognomen Licinius te lezen is geweest ¹⁹⁾, en volgens Janssen ²⁰⁾ zou de dedicant [Pri]miniu[s] kunnen hebben geheten, maar een dergelijke oplossing is evenmin bevredigend. Overigens zouden in het eerste geval in regel 2 voor de naam nog ca. twee letters ontbreken. De tekening in het handschrift van Cannegieter (Leiden, B.P.L. 953, VI, nr. 61) — waarvan de tekst onvolledig in CIL XIII 8798 is opgenomen — wekt de indruk dat de inscriptie als volgt dient te worden gereconstrueerd: NEIHALE/[N]IAE INIFA / [L(ibens)] M(erito), maar het is onaannemelijk dat de dedicant Inifa heeft geheten.

Ondanks alle onzekerheid over de tweede regel mag uit het bovenstaande de conclusie worden getrokken dat de eerste regel hoogst waarschijnlijk moet luiden: NEIHALE, en dat er geen reden is om het aan de (Matronae) *Neihale(nninae?)* [of aan de godin *Neihale(nia?)*] gewijde altaar, dat afkomstig is uit het heiligdom van Nehalennia te Domburg, bij de bestudering van de naam Nehalennia buiten beschouwing te laten ²¹⁾, te meer omdat we nu uit de Oosterschelde een altaar kennen dat gewijd is DEAE NEIHALENNIAE.

Postscriptum

Toen dit artikel reeds ter perse was, ontdekte P. Stuart in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden aantekeningen van C. J. C. Reuvens over een bezoek dat deze in juni 1821 gebracht heeft aan de Nehalennia-monumenten in de kerk van Domburg (hs. Reuvens, *Antiquiteiten* 34, 197). Van verscheidene stukken zijn toen schetsen gemaakt. De inscriptie op het altaar met de drie moedergodinnen luidt volgens een van deze tekeningen NIIMAI[.]I / I MINIS / M; daaronder is genoteerd: „. . . Matri/bus . . . inis(?)” (ibid. 165).

2. ETYMOLOGIE (DOOR M. GYSSELING)

Vroegere onderzoekers stonden, ten aanzien van de naam Nehalennia, voor het dilemma: Keltisch of Germaans. Much en Gutenbrunner bv. opteerden voor een Germaans compositum *nēhwa-* „nader” en *lennia* bij Gotisch *aflinnan* „weggaan”, Oudhoogduits *bilinnan* „wijken”, enz., waarbij het geheel zou betekenen „die hilfsbereit Nahende” ²²⁾. Dit zou evenwel impli-

17) A.w. 55: NEI[H]A[L]E of NEI[H]A[L]E[N]; vgl. hiermee echter de tekening op zijn pl. X (= pl. IX, 3).

18) Zie CIL XIII 8798.

19) Vgl. CIL XIII/5 (index), p. 38: *[L]ICINIIV[S].

20) A.w. 56.

21) Zie daarentegen Gutenbrunner, a.w. 77: „Kern ging von einem Beleg *Neihalennia* aus, der sich aber als irrige Lesung eines Matronendenkmals herausstellte”. Bedoeld is een artikel van H. Kern, *Nehalennia* [De taal- en letterbode 2, 1871, 89-100 = *Revue Celtique* 2, 1873-1875, 10-18], dat o.a. betrekking heeft op het hier besproken altaar.

22) Siegfried Gutenbrunner, *Die germanischen Götternamen der antiken Inschriften*, Halle (Saale) 1936, 81-82.

ceren dat in de naam Nehalennia de *w* anachronistisch vroeg weggevallen is. Na de ontdekking van grafieën als *Neihalennia* en dergelijke is deze verklaring helemaal onhoudbaar geworden.

Diepgaande studie van de oude plaats- en persoonsnamen in de Nederlanden en omgeving reveleerde intussen dat in een groot gebied, ongeveer begrensd door Canche of Somme in het zuidwesten, Aller en Wezer in het oosten, Ardennen, Eifel en Middelgebergte in het zuiden, in laat-prehistorische tijd een taal gesproken werd die tussen Germaans en Keltisch in lag en die, in aansluiting bij Caesar, *De Bello Gallico* I 2, gemakshalve Belgisch kan genoemd worden²³). Achteraf is het Belgische taalgebied haast geheel gegermaniseerd geworden; in centraal en noordoostelijk België (Nervii en Germani Cisrhenani) moet dit gebeurd zijn in de tweede eeuw v. Chr. De onmiskenbare substraatwerking die van het Belgisch uitgegaan is (het Germaans heeft bv. bepaalde suffixen aan deze taal ontleend) wijst er evenwel op dat het Belgisch zich, als taal van een sociale onderlaag, nog geruime tijd moet gehandhaafd hebben. Ook het zuidwesten (Menapii, Morini en Atrebates) kende een sterke Germaanse infiltratie, doch hier bood het autochtone element veel meer weerstand.

Kenmerken van het Belgisch zijn o.m. zijn fonetisch conservatisme en het feit dat alle overgeleverde plaats- en persoonsnamen (ontleningen aan het Keltisch buiten beschouwing gelaten) afleidingen zijn, vaak met een opeenhoping van suffixen; het Keltisch en vervolgens ook het Germaans zijn daarentegen al vroeg overgegaan tot het aanwenden van samenstellingen.

In het licht hiervan wordt de naam Nehalennia veel doorzichtiger.

Opvallend in deze naam is vooreerst de geminatie *nn*, die eveneens in plaatsnamen (bv. *Arduenna*, nu de Ardennen, *Taruenna*, nu Théroutan, *Rurinna*, een bijrivier van de Ruhr, en het reeds Germaanse *Hlopanna*, nu Flawinne) en persoonsnamen (bv. *Iulinna* te Rödingen; indien goed overgeleverd, ook de Friese godinnennaam *Baduhenna* bij Tacitus) uit hetzelfde gebied optreedt. Ook andere suffixen vertonen een gelijkaardige geminatie, bv. *tt* (*Freiatto*), *kk* (*Haldacco*), *ss* (*Gangusso*), *ww* (*Haldarvo*), telkens in persoonsnamen uit het gebied van de Nervii, Tungri, Ubii, enz. Weisgerber, die op dit verschijnsel de aandacht vestigde, merkt op dat deze gegemineerde suffixen eveneens overvloedig voorkomen in persoonsnamen uit het gebied van de Remi en de Lingones en verder sporadisch in geheel West- en Centraal Gallië, tot in de streek van de Garonne, maar niet in Zuid-Oost-Gallië²⁴). Een gelijkaardige plaatsnaam is *Cebenna*, nu Cévennes, een gebergte in Zuid-Frankrijk. Weisgerber stelt dan ook terecht de vraag of in deze geminatie niet taaltendensen nawerken die teruggaan op taal-situaties van vóór de keltisering van het grootste gedeelte van Gallië.

Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat *-ennia* in *Nehalennia* een suffixcombinatie is: *-enn-ia*. *Nehal* op zijn beurt kan het suffix *-al-* bevatten (bv. ook in *Vacalus*, de Waal).

Sporadische spellingen met enkele *n* (*Nehalenia*) of met *ae* (*Nehalaennia*) verraden Latijnse beïnvloeding; *ae* is een inverse spelling als gevolg van de monoftongering van *ae* tot *ē* in het Latijn, die hoofdzakelijk in de eerste eeuw n. Chr. te dateren is.

Duidelijk autochtoon zijn daarentegen, naast gewoon *Nehalennia*, de sporadische spelling

23) Zie het laatst M. Gysseling, *De vroegste geschiedenis van het Nederlands: een naamkundige benadering*, in *Naamkunde* 2, 1970, 157-180 (met literatuuropgave op blz. 157).

24) Joh. Leo Weisgerber, *Die Namen der Ubier*, Köln-Opladen, 1968, 376-379, met kaart op blz. 378.

Nehalennia en de representatie van H door de rechterhelft van deze hoofdletter. Dezelfde weifelende spelling wordt immers ook aangetroffen in het suffix van talrijke godinnennamen in inscripties uit Germania Inferior, bv. naast gewoon *Vacallinehis* ook *Vacallineihis* en *Vacallineis*; op de halve H in bv. *Andrusteihabvs* vestigde Bogaers hierboven reeds de aandacht. Dit suffix is zo goed als zeker *-ēj-*, dat ook optreedt in oude toponiemen (bv. de waternamen *Alteia*, nu de Authie, en *Corbeia*, nu Corbie) in hetzelfde gebied ²⁵).

Anderzijds mag, met Weisgerber ²⁶), in de persoonsnaam *Ialdania* (te Keulen) naast *Haldania* de van *k* naar *h* evoluerende Germaanse klank *ch* gezocht worden. Hiermede is denkkelijk te vergelijken het eenmaal optredende *Hiannanef(atibvs)* naast gewoon *Cannanefates* (waarin *c* een traditionele spelling is met regressieve aanpassing van Germaans *ch* aan de Latijnse klankstand).

Bijgevolg stond, in Zeeland zowel als in het gebied van de Ubii enz., de uitspraak van *j* (geschreven *i*) zo dicht bij die van *ch* (doorgaans geschreven *c* of *h*), dat weifeling en verwarring mogelijk waren. Grafieën *ih* of met halve H moeten gezien worden als pogingen om de uitspraak bij benadering weer te geven. Fonetisch vergelijkte men de evolutie van *j* tot *ch* in het Spaans, met behoud van spelling *j* (bv. *Juan*), of de evolutie van spirantische *g* tot *j* in sommige Duitse dialecten, bv. te Berlijn (waar *gute gans* uitgesproken wordt als *jute jans*).

Theoretisch kan de stam van *Nehalennia* dus zowel tot Indo-Europees *nek-* „doden” als tot Indo-Europees *nei-* „leiden” ²⁷) opklimmen. Mocht *Nehalena*, naam van een fee in 19de-eeuwse volksverhalen uit Périgord, waarop De Laet zopas de aandacht vestigde ²⁸), inderdaad geheel los staan van de Domburgse vondsten, dan zou verband met *nek-* uitgesloten zijn en alleen *nei-* in aanmerking komen. De spelling *h* van *Nehalena* uit Périgord doet evenwel twifelen aan een optekening uit de volksmond. Doch ook als men de fee uit Périgord geheel buiten beschouwing laat, is het weinig aantrekkelijk om de naam van de beschermgodin *Nehalennia* als „moordenares” te interpreteren.

Blijkens de toponiemen is in het Belgisch, precies zoals in het Keltisch, althans vóór consonant, *ei* al vroeg tot *ē* gemonoftongeed (in tegenstelling met het Germaans, waar *ei* pas in de eerste/tweede eeuw n. Chr. tot *ī* gemonoftongeed is) ²⁹). Deze *ē* moet tweetoppig geweest zijn, daar ze samenvalt met (tweetoppige) Germaanse *ē²*, die in het Nederlands *ie* geworden is (bv. *Dieve*, bij Indo-Europees *deiwo-*). De diverse spellingen van *Nehalennia* laten vermoeden dat, vóór vocaal, *ei* (dus met de waarde *ej*) niet gemonoftongeed is; integendeel is, precies zoals in het suffix *-ēj-*, deze *j* in de richting van *ch* geëvolueerd. Of dit nog in Belgische tijd gebeurd is, of pas na de germanisatie, en in dit laatste geval als gevolg van Belgische substraatwerking, is moeilijk uit te maken.

De naam *Nehalennia* is dus naar alle waarschijnlijkheid een afleiding van Indo-Europees *nei-* „leiden”. In Zeeland treedt de godin op als schutsvrouw van de kooplui die de Noordzee

25) M. Gysseling, Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), Tongeren, 1960, p. 1117.

26) Weisgerber, op. cit., 147 en 401.

27) Julius Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern-München, 1959, blz. 760.

28) Siegfried J. de Laet, *Nehalennia, déesse germanique ou celtique?*, in *Helinium* 11, 1971, 154-162.

29) M. Gysseling, Proeve van een Oudnederlandse grammatica I, blz. 43, in *Studia Germanica Gandensia* 3, 1961, 9-52.

bevaren. Zij wordt o.m. voorgesteld met een hand op het roer. Haar naam kan hier dus geïnterpreteerd worden als „leidster, stuurvrouw”, m.a.w. zij die het schip veilig over zee loodst.

ZUSAMMENFASSUNG

Genauere Entzifferung der neuen, 1970 und 1971 aus der Oosterschelde bei Colijnsplaat zutage geförderten Weihinschriften an die Göttin Nehalennia ergab als abweichende Lesarten je einmal NEHALAENNIA und NEIHALENNIA, wobei statt H nur die rechte Hälfte dieses Buchstaben erscheint. In einer 1651 in Domburg entdeckten, 1848 durch Brand beschädigten Inschrift dürfte NEIHALENNINIS (in der Mehrzahl) zu lesen sein. Entsprechende Orthographien lassen sich im Suffix mehrerer ubischen Matronennamen beobachten (z.B. *Vacallineihis* und *Vacallineis* neben gewöhnlichem *Vacallinehis*); es handelt sich bei diesen sehr wahrscheinlich um das Suffix *-ēj-*. Umgekehrt ist aus einer Kölner Inschrift der Frauename *Ialdania* statt *Haldania* bekannt, wo also germ. *ch* durch *j* wiedergegeben wird. Dies alles deutet darauf hin, dass sich im ehemals belgischsprachigen Nordgallien das *j* einer Aussprache *ch* annäherte. Die Geminatio *nn* in *Nehalennia* ist ebenfalls aus dem belgischen Substrat zu erklären. Der Name dieser Göttin ist, mittels eines Doppelsuffixes *-al-ennia*, von indogermanisch *nei-* „führen” abgeleitet und bedeutet „die Führerin”. Das stimmt zu ihrer Tätigkeit als Schutzfrau der Kauffahrer.

J. E. BOGAERS en M. GYSSELING

- Pl. IX, 1 — Altaar, opgevist uit de Oosterschelde in 1970 (nr. 33), gewijd aan de godin Nehalaennia door C. Crescentius Florus.
- Pl. IX, 2 — Altaar, opgevist uit de Oosterschelde in 1970 (nr. 42), gewijd aan de godin Neihalennia door C. Senius Secundus.
- Pl. IX, 3 — Wijaltaar voor (de Matronae) Neihale(nninae?), gevonden te Domburg in 1651. Naar L. J. F. Janssen, a.w. pl. X, nr. 20a.
- Pl. IX, 4 — Altaar uit Domburg, gewijd aan (de Matronae) Neihale(nninae?). Naar Ada Hondius-Crone, a.w. 59, D (nr. 16).